

Paradoxer i feminismens namn

En studie av genus och kultur ur ett poststrukturalistiskt
feministiskt perspektiv

Elín Hafsteinsdóttir

Abstract

This thesis explores the validity of feminist poststructuralist theory in relation to gender and culture. Within the theoretical framework of Judith Butler, combined with insights from the field of post-colonial theory, different perspectives of the dilemma of universalism are discussed. Primary sources for the study are policy documents from the Swedish government, literary texts and newspaper articles. The results show a number of paradoxes which need to be continually and critically kept unsolved. This does not mean an end to feminist engagement in other contexts than one's own but rather the need for theoretical awareness and self reflection. The early works of Judith Butler provide several important insights for future feminist thought. There is a radical potential in Butler's concept of the heterosexual matrix that should not be put aside in relation to culture. Also feminism should look to expanding the variety of lives that are deemed possible and intelligible and not take shelter in silence with reference to a non-imperialist aim. This can only be possible if identity categories are kept open. In the studied cases there are clear examples of foreclosures of culture and religion that legitimize an interpretation of gender as a natural hierarchical order.

Key words: gender, culture, Judith Butler, post-structuralism, universalism.

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
1.1	Feminismens universalistiska dilemma	3
1.2	Syfte	4
1.3	Teoretisk ram	4
1.4	Metodologiska överväganden	5
1.5	Disposition	6
2	Genus och identitet	7
2.1	Butlers genus	7
2.2	Är allting språk?	8
2.3	Feministiska postkoloniala teorier	9
2.4	Kultur som begrepp	11
3	Rättigheter för vem?	12
3.1	Mänskliga rättigheter för alla?	12
3.2	Grupprättigheter	13
3.3	Hur ska gränsen dras?	13
3.4	De heteronormativa rättigheterna	15
3.5	Dialogen som alternativ	16
4	Det postkoloniala Sverige	17
4.1	Den blågula jämställdheten	17
4.1.1	Jämställdhetspolitikens gränser	17
4.1.2	Intersektionalitet i svensk kontext	18
4.1.3	Underordningens identitet	19
4.2	Benämningens makt och potential	20
4.2.1	Röster från marginalen?	20
4.2.2	Det är en invandrarroman!	21
4.2.3	Den äkta men stängda kulturen	22
4.2.4	Kan identiteter vara subversiva?	24
4.3	De 'andras' röster	25
4.3.1	Vem har rätt att döma?	25
4.3.2	Islam som feministisk utmaning	26

4.3.3	Vem får tala för den Andre?.....	27
4.3.4	Mellan relativism och universalism	28
5	Slutsatser.....	30
6	Referenser.....	32

1 Inledning

1.1 Feminismens universalistiska dilemma

The political assumption that there must be a universal basis for feminism, one which must be found in an identity assumed to exist cross-culturally, often accompanies the notion that the oppression of women has some singular form discernible in the universal or hegemonic structure of patriarchy or masculine domination. (Butler 1999:6)

Sisterhood cannot be assumed on the basis of gender; it must be forged in concrete historical and political practice and analysis. (Mohanty 1991:51)

Feministisk teori har de senaste decennierna genomgått stora förändringar och prövningar. Utmaningarna har kommit från flera olika håll. För det första har den traditionella kvinnorörelsen, inklusive dess teoretiker, kritiserats för att osynliggöra 'svarta' kvinnor och lesbiska kvinnor samt för att utgå från ett västerländskt medelklassperspektiv. För det andra har det skett en utveckling inom feministisk teori som kanske enklast kan beskrivas som en förflyttning från kön till genus. Tidigare självklara begrepp som 'kvinna' och 'kön' har genom poststrukturalistisk dekonstruktion öppnats upp. Konsekvenserna har blivit något av ett universalismens dilemma i den feministiska teorin: Hur kan en feministisk kamp/politik/aktivitet bedrivas som undgår fällan att skapa nya rigida normer och nya exkluderingar?

Mycket av den kritik som har riktats mot den västerländska kvinnorörelsen har handlat om synen på den så kallade tredje världen och efterdyningarna av kolonialismen. Med ökad mångfald i många länder har dessa frågor i högre grad blivit en fråga om skillnader inom ett samhälle snarare än endast mellan olika samhällen. Sverige är inget undantag, vilket märks både i den allmänna mediedebatten och inom den akademiska världen där Sverige omtalas som ett mångkulturellt land. Frågor om strukturell diskriminering, integrationspolitik och så kallade hedersmord har kommit att bli en del av den politiska agendan. Det universalistiska dilemmat har flyttat in i det svenska folkhemmet.

1.2 Syfte

Studiens syfte är att undersöka hur poststrukturalistiska feministiska idéer kan appliceras på frågor som rör genus och kultur utan att varken bli feministiskt intetsägande eller exkluderande på grunder som till exempel etnicitet eller religion. Min ambition är att visa att ett dekonstruerat identitetsbegrepp inte innebär någon återvändsgränd för feministisk teori utan tvärtom är nödvändigt för att olika politikområden och intressen inte ska motverka varandra.

Med Judith Butlers centrala position inom det poststrukturalistiska feministiska fältet är hennes teorier en naturlig utgångspunkt. Det är genom att läsa Butlers teorier kring genus, subjekt och identitet mot andra texter samt konkreta exempel ur en svensk kontext som jag hoppas kunna bidra till en teoretisk diskussion av hur genus och kultur är interrelaterade. Hur fungerar en poststrukturalistisk feministisk teori i en så kallad mångkulturell kontext och vilka möjligheter och begränsningar har den?

Genom att fokusera på en mångkulturell kontext ställs dilemmat mellan universalism och partikularism på sin spets. Det är när partikularistiska krav, som i andra samhällen kan sammanfalla med majoritetsviljan, ställs mot normer och idéer med universalistisk ambition som det tydliggörs vad den universalistiska idén omfattar. Ska vi ha olika normer för olika grupper? Vem ska 'vi' lyssna på? Även om Butler är verksam i USA, ett land med många etniska, kulturella och religiösa minoriteter så är detta sällan i fokus för hennes forskning. Jag kommer att argumentera för att Butlers teorier har en relevans även i en mångkulturell västerländsk kontext.

1.3 Teoretisk ram

Även om Butler själv tydligt ger uttryck för en skepticism mot olika klassificeringar och etiketterande genom att i olika sammanhang kritiskt studera de benämningar som sätts på hennes akademiska hemvist förefaller det relativt säkert att kalla henne för en poststrukturalistisk feminist (Butler 1993:28, Butler 1992:3-7). Butlers syn på makt, språk och diskurs är tydligt poststrukturalistiskt influerat och hennes studieområden kring kön/genus och sexualitet har en klar feministisk inriktning. Utöver dessa teorifält nämner Sara Salih det psykoanalytiska och det marxistiska fältet samt tidiga influenser från Hegels dialektik (Salih 2005:3-6). Salih är något kritisk till att etikettera Butler som poststrukturalist, delvis för att hon menar att det egentligen inte är någon teoretisk skola (Salih 2005:69). Dock menar jag att Butler kan ses som en poststrukturalistisk feminist, men utan att detta innebär några programmatiska deviser som hon ska kunna dela med alla andra som eventuellt får bära samma etikett. Butler som teoretiker har dessutom fördelen att kunna stå för sig själv, tack vare den genomslagskraft hon har haft

inom genusteori. Gayle Rubin kallar henne i en intervju för ”the queen of gender” (Butler 2000b).

Själva begreppet poststrukturalistisk feminism kan tolkas som att det rymmer en viss teoretisk paradox. Som Eriksson et al. (2005:21-22) nämner är poststrukturalismen främst centrerad kring frågor om kunskap och makt och analyserar *hur* diskurser skapas. Feminism kan givetvis inbegripa samma syfte men i själva feminismens historia ligger också en emancipatorisk strävan som kan sägas kräva både normativa ställningstaganden och pragmatiska strategier. Detta har lett till att kritik har riktats mot feminister som velat använda sig av poststrukturalistiska teorier (Carlson 2001:42, Salih 2005:137-152).

1.4 Metodologiska överväganden

Traditionell teoriprovning är svår att applicera på teorier som Butlers eftersom de varken gör anspråk på universell förklaringsförmåga eller på att ge uttömmande svar på de frågor som ställs (Salih 2005:3-15, Carlson 2001:14, Edenheim 2005a: 15-22). En studie som denna är snarare ett försök att utforska teorins gränser och utvecklingsbarhet.

Lykke (2005) menar att vi inte ska tala om *en* feministisk teori utan istället med inspiration från poststrukturalism se ”feministisk teoretisering som en diskursiv process där hegemoniska diskurser om genus och dess intersektioner med sociala kategorier, som klass, ras, etnicitet, sexualitet, nationalitet osv omförhandlas och ny-teoretiseras” (Lykke 2005:12). Snarare än att vara ett försök att befästa en viss teori som den rätta kan min studie ses som ett inlägg i den diskursiva processen kring feministiska teorier om genus och kultur.

I linje med Lykkes (2005) betoning av den diskursiva processen kommer fler frågor att framträda under studiens gång. De bör inte tolkas som renodlade empiriska frågor utan snarare som ett sätt utifrån Butlers teorier pröva olika texter och resonemang. Därmed kommer inte alla frågor att besvaras med exakta och precisa svar utan bör ses som ett sätt att uppmärksamma centrala teman och paradoxer. Salih (2005:3-4) beskriver hur Butler kritiserats för att ställa frågor som hon sedan inte tar ställning till men Butler (2004b) hänför själv denna stil till Foucaults syn på kritiken som arbetssätt.

Studiens konkreta exempel hämtas ur en svensk kontext och de analyserade texterna har olika bakgrund: policydokument, tidningsartiklar och skönlitteratur. Materialet är tänkt att illustrera och belysa centrala teman i relationen mellan genus och kultur, och inte att ge en representativ bild av hur dessa frågor behandlas av staten, media eller i skönlitteraturen. Dock är urvalet gjort så att en viss centralitet har beaktats, till exempel i val av tidningstexter. Material av olika slag i samband med teoretiska resonemang är inte ovanligt, till exempel analyserar Butler både filmer och skönlitteratur (se t ex Butler 1993). Det faktum att jag fokuserar på genus och kultur bör inte uppfattas som att jag anser att andra kategorier, som exempelvis klass, är av mindre vikt ur feministisk synpunkt.

Med en teoribildning som Butlers med fokus på språk, makt och diskurs kan ontologi och epistemologi sägas flyta samman. En viktig del av Butlers arbete handlar om hur begrepp och termer får en skenbar ontologisk innebörd. Enligt Butler finns inget sätt att tala om olika fenomen utan att just tala om dem. Det innebär inte att det inte skulle finnas någon verklighet, bara att de ontologiska förankringar som görs inte kan göras utanför rådande normer och maktrelationer (se t ex Butler 2004a:331, 1993:8-11, 1999:xxiv-xxv). Ett sådant förhållningssätt till kunskap, som är starkt influerat av Foucault (se t ex 1998), gör anspråk på allmän-giltiga sanningar mycket problematiska. Däremot innebär det inte att de metodologiska kraven skulle sänkas. Om något så ställer studier med kvalitativ textanalys högre krav på intersubjektiviteten eftersom fokus ligger så tydligt på just tolkningen av texter.

1.5 Disposition

Inledningsvis kommer jag att presentera Butlers teorier kring kön/genus samt den kritik som riktats mot Butler. Därefter diskuterar jag den kritik som riktats från det postkoloniala teorifältet mot de universalistiska dragen hos den västerländska feminismen samt problematiserar kultur som begrepp.

I den centrala teoretiska diskussionen kring motsättningen mellan universalism och partikularism väljer jag att konkretisera debatten med en diskussion kring mänskliga rättigheter kontra grupprättigheter. Som ett alternativ till rättighetsperspektivet lyfter jag fram feministiska bidrag som sätter dialogen i centrum.

Ur svensk kontext hämtas exempel från tre olika områden. Först analyseras politiska dokument, främst den gällande handlingsplanen för jämställdhetspolitik: *Jämt och ständigt* (Skr. 2002/03:140) men också den proposition som ligger till grund för integrationspolitiken (Prop. 1997/98:16). Därefter diskuteras Jonas Hassen Khemiris *Ett öga rött* (2004) och Marjanehs Bakthiaris *Kalla det vad fan du vill* (2003) ur ett perspektiv om de 'andras' röster. Hur romanförfattarna och deras böcker bemöts i recensioner kommer likaså att studeras. Slutligen kommer en händelse vid världskulturmuseet, där en tavla ansågs för stötande och plockades ner, att studeras. Här framkommer den nära relationen mellan kultur och religion.

Genomgående i texten kommer teoretiska resonemang att varvas med analyserade texter och exempel. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning av studiens viktigaste slutsatser.

2 Genus och identitet

2.1 Butlers genus

There is no gender identity behind the expressions of gender; that identity is performatively constituted by the very 'expressions' that are said to be its results. (Butler 1999:33)

Butler är en förgrundsgestalt vad gäller att förena poststrukturalistisk och feministisk teori. I boken *Gender Trouble* (1999) upphäver hon distinktionen mellan kön och genus och menar att kön/genus alltid är performativt konstituerat. Performativitet som begrepp är hämtat från Austins talaktsteori om performativa satsar av det slag som en präst uttalar när han viger ett par. Vad Butler gör är att utvidga performativiteten till att inkludera även kroppsliga handlingar och till ett kontinuerligt reproducerande av det skenbart naturliga (Butler 1993:224-225, Butler 1999:171-190). Genus är, enligt Butler, inte en social tolkning av ett naturligt kön eftersom det inte finns något kön bakom genus. Därmed blir genus alltid ett görande med den besynnerliga omständigheten att subjektet inte kan sägas existera före görandet (Butler 1999:33).

Enligt Butler går det inte att avskilja genus från en heterosexuell norm, och hon menar i dialog med psykoanalysen att tabut mot homosexualitet föregår tabut mot incest (Butler 1999:45-100). Termen heterosexuell matris använder Butler för att beskriva hur genus, begär och kroppar naturaliseras genom ett rutnät av kulturell begriplighet (Butler 1999:9,124). Kroppars (o)begriplighet är ett tema i flera av Butlers texter och hon beskriver hur de kroppar som faller utanför begripligheten riskerar att utsättas för våld. Begripligheten blir på så sätt intimt kopplad till vilka liv som är eller anses möjliga att leva (Butler 2004a:17-39).

Butler kritiserar hur den feministiska rörelsen har byggt på en idé om en enhetlig kategori av kvinnor, och menar att antagandet om den universella grunden för feminismen medför en idé om ett universellt patriarkat som inte tar hänsyn till den kulturella kontexten. Den västerländska feminismen har kommit att skapa en 'orienten' eller en 'tredje världen' (Butler 1999:3-11). Ett feminismens 'vi' bygger, enligt Butler, alltid på ett förbiseende av inre variationer och på exkludering (Butler 1999:181).

I *Bodies that Matter* (1993) diskuterar Butler den kritik som framfördes efter *Gender Trouble* där poststrukturalismens fokus på språk ställdes mot kroppens materialitet och sårbarhet. Butlers svar tar fasta på att en dekonstruktion av en kategori inte innebär ett upphörande av kategorin. Vidare framhåller hon nödvändigheten av att kunna analysera de exkluderingsmekanismer som

ofrånkomligen medföljer kvinnor som kategori men att detta inte innebär att kategorin blir oanvändbar (Butler 1993:28-30).

I en senare text beskriver Butler den kulturella översättningen som både medel och mål för universalitet. Möjligheten i talet om det universella ligger paradoxalt nog hos dem som konstituerar det universella, alltså hos dem som står utanför (Butler et al. 2000:35-41). I *Undoing Gender* (2004a) framhåller Butler att identitetskategorier aldrig är helt fixerade men att universalism kan både ifrågasättas och användas. Samtidigt menar hon att den feministiska rörelsens livaktighet kommer att vara avhängig dess förmåga att behålla brokigheten snarare än att sträva efter enhet (Butler 2004a:175-190).

Butler framhåller att identifiering inte är reducerbart till identitet och att det finns en möjlighet till identifiering med en rad olika positioner (Butler et al. 2000:149). Vidare menar hon att identifiering i sig är instabilt och att det intressanta är att studera vilka identifieringar som möjliggörs och uppmuntras inom ett politiskt fält (Butler et al. 2000:150). Butler relaterar makt till konstituerandet av subjektet genom att framhålla hur de uteslutningar/avgränsningar som grundar subjektet sker genom makt och reglerande ideal som verkar som begränsningar på vad som räknas som en person eller inte. Detta sker bland annat genom att göra skillnad mellan två kön och skapa identifieringar med ideala genus och en heterosexualitet. Därutöver nämner hon identifieringar på basis av ras, klass eller nation som hon menar på så sätt får ett drag av materialitet (Butler et al. 2000:153). Trots att Butler så tydligt kopplar makt till subjektformationen framhåller hon att subjekten aldrig blir några enkla klara effekter av de sociala maktformerna (Butler et al. 2000:154).

2.2 Är allting språk?

Martha C. Nussbaum skrev 1999 en artikel där hon riktar skarp kritik mot Butlers teorier för att inte ha någon koppling till faktiska kvinnor och deras verklighet. Nussbaum menar att Butler ägnar sig åt en ”moralisk passivitet” och att hon finner nöje i att konstatera att en förändring egentligen är omöjlig (Nussbaum 1999a:11). I förlängningen menar Nussbaum därför att Butlers perspektiv kan anses samarbeta med ”ondska” (Nussbaum 1999a:17). Nussbaums kritik kan sägas beröra två skilda områden: Butlers vetenskapliga hederlighet och hennes svek mot riktiga kvinnor. Nussbaum (1999a) ifrågasätter Butlers status som filosof och menar att hon medvetet uttrycker sig undflyende och abstrakt i syfte att inte behöva bemöta kritik.

En intressant aspekt av Nussbaums resonemang är *hur* hon väljer att kritisera Butler. Som Seyla Benhabib, Nancy Fraser och Linda Nicholson (Benhabib et al.1999) påpekar i ett gemensamt inlägg kan Nussbaum anses upprepa gärningen att försöka hålla feminismen från filosofin med hänvisning till att det inte kan räknas som filosofi. I texten finns även en rad anspelningar på kön och sexualitet. Som exempel kan nämnas att Nussbaum framhåller att Butler skulle anse det vara sextigt med parodiska subversiva handlingar och gör en koppling till sado-

masochism (Nussbaum 1999a:14). Förutom att vara en i akademiska sammanhang ovanlig från attack från Nussbaums sida gör hon även feltolkningar av Butlers huvudidéer. En rad framstående feminister, däribland Joan W. Scott, har sedermera bemött artikeln och framhållit allvarliga brister i den (Benhabib et al. 1999).

Nussbaums artikel kan dock ses som ett tecken på något mer än bara ett starkt ogillande av Butlers teori. Den kan ses som ett slags villrådighet inom den feministiska kretsen över vad som är nästa politiska steg och en osäkerhet i farvattnet av ett ökat ifrågasättande av identitetskategorier. Nussbaum menar att det inte är någon slump att Butler kunnat få ett sådant genomslag just i USA eftersom hennes självcentrering stämmer väl överens med en allmän tendens hos medelklassen (Nussbaum 1999a). Frågan hur Butlers teorier kan ha en giltighet även utanför USA är en legitim sådan men för enkelt ställd. Spivak (Benhabib et al.1999:2) pekar på en ”matronizing” inställning hos Nussbaum när hon lyfter fram indiska kvinnor som en förlorande motpol till Butlers perspektiv, och frågar sig hur Nussbaum kan veta vad indiska kvinnor vill och ifall Nussbaum är ute på ett civilisationsuppdrag där hon tränar kvinnor till att vilja precis det som hennes övertygelse säger att de ville från första början.

Liksom Nussbaum (1999a) har kritiserat Butler för att inte beakta kvinnors så kallade riktiga problem har postkoloniala teorier med diskursanalytisk ansats kritiserats för att syssla mer med texter än med faktiska problem. Inom båda fälten har användningen av poststrukturalistiska teorier väckt farhågor om relativism och politisk kraftlöshet (Eriksson et al. 2005:21-22).

I Salihs (2005) bok om Butler diskuteras en del av den kritik som riktats mot hennes teorier. Intressant nog kommer kritiken ofta från diametralt olika perspektiv; till exempel får hennes subjektuppfattning både kritik för att med subjektet upplöses även agentskapet och för att skapa en ny subjektskärna i performativiteten (Salih 2005:142, Carlson 2000). Även här är det fråga om hur vi ska gå vidare - hur ett agentskap ska vara möjligt med en butleriansk syn på subjekt och genus.

Butler har fått kritik för att skriva svårtillgängligt (Butler 1999:xviii). Salih (2003) visar hur svårigheten i Butlers texter är ett medvetet val i linje med den teoretiska inriktning som hon ingår i. Genom att Butler använder sig av några av de strukturer som konstituerar genus och identitet, i detta fall språkliga strukturer, kan hennes texter även i sin form ses som en möjlighet till förändring. Även Brookey och Miller (2001) samt Roden (2001) ser möjligheter till konkret politisk förändring genom Butlers teorier.

2.3 Feministiska postkoloniala teorier

En viktig kritik mot den västerländska feministiska teorin har kommit från det så kallade postkoloniala teorifältet och har gått ut på att den i alltför hög grad tagit de egna samhällliga förhållandena för allmängiltiga. Ett bra exempel är den närmast klassiska artikeln ”Under Western Eyes” där Chandra Talpade Mohanty (1991)

analyserar hur det inom den västerländska feminismen produceras en 'tredje världens kvinna'. Genom att inte ta hänsyn till de stora variationer som finns mellan kvinnor från tredje världen skapas en homogeniserad kvinnokategori. Mohanty framhåller vikten av att särskilja den diskursiva kategorin 'kvinna' från de reella historiska subjekten av 'kvinnor'. Vidare för hon ett intressant resonemang kring hur 'tredje världens kvinna' blir den västerländska kvinnans motbild genom begreppspar som utbildad/utbildad, traditionsbunden/modern och offer/självkontroll (Mohanty 1991). Kategorierna är på så sätt beroende av varandra och också beroende av att de fryses. Även Spivak (1996a:59) menar att tredje världen kan ses som konstituerad av praktiker i den första världen.

Mohanty ser en sammanblandning mellan den diskursiva kategorin och de materiella subjekten vilket enligt henne leder till att kvinnor i tredje världen på förhand definieras som offer. Därmed produceras bilden av en binär maktstruktur, där dessa kvinnor anses maktlösa. Mouffe (1992) menar i likhet med Mohanty att 'kvinna' har konstruerats som underordnad. Mohanty hävdar vidare att inom den västerländska feminismen finns en etnocentrisk universalism både vad gäller teoretiska grundantaganden och metodologiska val, och att det inte räcker att tala om systerskapet utan att det därutöver finns kolonialism, imperialism och rasism (Mohanty 1991). I en bok från 2003 återkommer hon till sin tidigare artikel och anlägger ett något annorlunda perspektiv med ett större engagemang mot globalisering och kapitalism. Mohanty verkar i denna text själv falla i fällan att homogenisera när hon menar att kvinnor i det som hon kallar "2/3-världen" alltid har engagerat sig mot kolonialism och rasism och därmed "talat för mänskligheten som helhet" (Mohanty 2003:237). Även om det görs i ett positivt syfte är hennes generaliseringar problematiska.

Vridningen mot antikapitalism och ett klassperspektiv kan anses vara typisk för den postkoloniala inriktningen. Även Spivak analyserar i sina texter hur kapitalism och rasism verkar i relation till varandra (se t ex Spivak 1993a,1996b). Spivak (1993a: 34-36) kontrasterar Foucault och Derrida med den indiska författaren Mahasweta Devi som hon menar antyder ett fält utanför de vanliga begreppen av dekolonisering, ett subproletariatets hemvist. I en ofta citerad artikel frågar sig Spivak med lån från Gramsci om den subalternen kan tala. Där laborerar hon också med föreställningen kring den vite mannen som räddar den bruna kvinnan från den brune mannen (Spivak 1993b:92).

Bell hooks, en förgrundsgestalt vad gäller att lyfta fram svarta kvinnors erfarenheter använder sig även hon av ett klassperspektiv (se t ex hooks:1993). Ett problem med hooks studier är det faktum att hon trots ett avfärdande av essentialismen ofta resonerar i sådana termer. Till exempel menar hon att 'svarta' akademiker ur teoretisk synpunkt vinner på det dekonstruerade identitetsbegreppet, men samtidigt att samma akademiker har ett särskilt ansvar gentemot den 'svarta' gemenskapen (hooks 1993). I en annan text beskriver hooks (1989:45-48) hur forskare och författare har olika utgångspunkter beroende av etnicitet och att detta bör uppmärksammas och reflekteras över. Frågan här är ifall det är etniciteten, kulturen, hudfärgen eller erfarenheten som har betydelse och hur hooks i så fall ser på möjligheten att ensidigt bestämma konsekvenserna av denna faktor. Andra forskare som belyst hur vissa kvinnor, främst 'svarta' och från

'tredje världen' har osynliggjorts eller fått bli symboler för det annorlunda är Skeggs (1995), Bhavnani (1997) och Brah (1995). I svensk forskning har Pauline Stoltz (2000) studerat hur svarta kvinnor och flyktingar har svårt att bli synliga och därmed representerade. Andra exempel på svensk forskning med postkolonial inriktning är Paulina de los Reyes et al. (2002) och Diana Mulinari (2002).

2.4 Kultur som begrepp

Kultur är på flera sätt ett problematiskt begrepp att använda. Dels kan det ha olika innebörder inom olika discipliner, dels är det ett begrepp som ofta får rymma flera olika dimensioner. Nira Yuval-Davis (1997) diskuterar i sin bok *Gender & Nation* med en dekonstruktionistisk ansats hur kultur och föreställningar om kulturella skillnader är relaterade till andra begrepp som identitet, mångkulturalism och rasism (Yuval-Davis 1997:40-53). Ett exempel på svårigheterna med dessa begrepp är Pepi Leistynas försök att förena etnicitet och ras i begreppet 'racenicity' (Leistyna 2005:271). Vad som förenar bland andra Leistyna (2005:272) och Yuval-Davis (1997) med Butler är att de sätter makt och sociala motsättningar i fokus för en diskussion av processer kring etnicitet och ras.

Huvudtesen hos Yuval-Davis är att begrepp som nation och kultur är direkt kopplade till genus och sexualitet. Kvinnor blir symboliska bärare av kulturella och nationella värden och betraktas som nyckeln till nationens reproduktion och överlevnad (Yuval-Davis 1997). Även Brah (2001:177) betonar att rasism alltid är genusifierad. På likartat sätt framhåller Mohanty (2001:151) den interaktiva dimensionen av genus och 'ras'. Här finns ingen motsättning till Butler som även hon betonar hur genus, sexualitet och 'ras' samverkar (Butler 1993:180-183).

Även om religion och kultur är nära relaterade menar Yuval-Davis att det krävs en särskiljning mellan begreppen. Likaså bör inte etnicitet eller identitet likställas med den kulturella diskursen (Yuval-Davis 1997:42). I ett historiskt perspektiv har dock till exempel etnicitet och ras varit sammankopplade (Parekh 2005:284). Leistyna (2005:272) pekar på sambandet mellan rasistiska hierarkier och utvecklingen av etniska och kulturella artefakter och förhållningssätt. Flera forskare pekar på hur föreställningar om kulturella skillnader har blivit en del av den moderna rasismen (Yuval-Davis 1997:40, Leistyna 2005:275, Brah 2001, de los Reyes et al. 2002).

Kultur är hos Yuval-Davis både föremål och medel för motsättningar och maktkamp och dessutom direkt kopplat till skapandet av den Andre/Andra (Yuval-Davis 1997:38-50). Yuval-Davis betoning av kultur som icke-essentialistisk och heterogen gör att hon enkelt kan föras in i en dialog med Butler. När Yuval-Davis säger att kultur bör analyseras "som en dynamisk omstridd resurs som kan användas olika i olika projekt och av folk som är positionerade olika i kollektivet" (Yuval-Davis 1997:23, min översättning) är det en distinktion som är användbar även i denna studie. Likaså är Stuart Halls framhållande av kulturella identiteter som en "positionering snarare än en essens" (Hall 2005b:234) väl överensstämmande med Butlers syn på identitet.

3 Rättigheter för vem?

3.1 Mänskliga rättigheter för alla?

Om det inte går att tala om kvinnor som en enhetlig grupp, är det då möjligt att tala om kvinnors rättigheter utifrån ett perspektiv av mänskliga rättigheter? Kate Nash (2002) menar i en intressant artikel att arbetet med att utöka de mänskliga rättigheterna är förenligt med poststrukturalistisk feminism. Hon pläderar för vad hon kallar en ”dekonstruktiv jämlikhet” i ett försök att visa att poststrukturalistiska feminister inte bör överge jämlikhet som ett viktigt mål och ideal. Nash menar att ett jämlikhetsideal som inte utgår från en binär konstruktion av tydliga skillnader mellan män och kvinnor går att förena med en strävan mot en upplösning och störning av genuspraktiker och identiteter. Därför menar Nash att individuell autonomi och individuella rättigheter bör vara viktiga för feminister eftersom det skapar en möjlighet att ifrågasätta och bestrida fasta genusidentiteter.

En styrka i Nashs argumentering är att hon tydligt fastställer att grupp-rättigheter utifrån ett mångkulturellt perspektiv kan komma i konflikt med det långsiktiga målet mot dekonstruktiv jämlikhet. Följden blir nödvändigheten av att poststrukturalistiska feminister vågar ta ställning i obekväma frågor, även om det innebär att motsätta sig krav framförda av rörelser främst bestående av kvinnor. Svagheten med Nashs modell är att hon inte inkluderar frågan om sexuella minoriteter, vilket hon själv medger i en fotnot när hon säger att det är en komplicerad fråga som hon inte tänker ta upp i artikeln (Nash 2002:429-430). Därmed faller en viktig del av den feministiska poststrukturalistiska teori-bildningen ur hennes modell, särskilt eftersom hon själv anser sig bygga på Butlers teorier som är mycket tydliga i sin sammankoppling av konstituerandet av genus och den heterosexuella normen.

Flera andra forskare, exempelvis Francis (2002), ser mänskliga rättigheter som ett viktigt medel för feminismen. Hirschmann visar på hur kvinnor i tredje världen anammat universalistiska begrepp som mänskliga rättigheter samtidigt som de framhåller att feminismen måste inbegripa kulturella erfarenheter och kontexter (Hirschmann 1998:347). Butler (2004a:36-38) framhåller vikten av att kunna hålla öppet vad som anses som mänskligt i relation till internationell politik, till exempel i fråga om de mänskliga rättigheterna. Butler hävdar att vi inte bör falla tillbaka på någon reducerande relativism utan snarare följa en dubbel väg där vi använder dessa språkliga kategorier men samtidigt utsätter dem för kritisk granskning (Butler 2004a:36-39). Även Chantal Mouffe vill problematisera

föreställningen om det mänskliga i relation till mänskliga rättigheter samtidigt som hon tar avstånd från rättslig pluralism (Mouffe 2005:120-130).

3.2 Grupprättigheter

Genom att fråga sig om mångkulturalism är dålig för kvinnor startade Susan Moller Okin (1999) en debatt vars inlägg belyser flera centrala aspekter i relationen mellan mångkulturalism och feminism. Okin menar att det finns en spänning mellan mångkulturalistiska krav på specifika rättigheter för vissa grupper och feministiska strävanden. Genom att peka på hur kulturer är genusfierade och att kvinnor ofta befinner sig i en asymmetrisk maktrelation anser Okin att det kan vara skadligt för kvinnor i en viss grupp om staten ger den vissa rättigheter. Kritiken mot Okins text handlar framförallt om att Okin är för negativ till och dåligt informerad om den Andre samt att hon är blind för sin egen kulturs och för liberalismens tillkortakommanden (se t ex al-Hibri 1999, Honig 1999). Dessutom framhålls att rättigheter bör ses i ett utökat perspektiv och att det krävs en insikt om rasism och många gruppers utsatthet i ett liberalt majoritetssamhälle (se t ex An-Na'Im 1999, Bhabha 1999). Texterna visar på svårigheterna i bedömning av olika seder och de mynnar inte sällan ut i olika argument kring autenticitet genom att till exempel hävda att specifika icke-patriarkala religions-tolkningar är mera äkta och ursprungliga (al-Hibri 1999:45-46, Nussbaum 1999b:107). Argumenten ger uttryck för många av de dilemman som uppstår i relation till dessa frågor. Bland annat förs det fram att det finns kvinnor som vill behålla rådande ordning (al-Hibri 1999:44). Yuval-Davis menar att mångkulturalismen inte alls är fri från en hegemonisk diskurs eller universalistiska antaganden eftersom det görs gränsdragningar både vad gäller rättigheter och vad som utgör olika grupper (Yuval-Davis 1997:57).

3.3 Hur ska gränsen dras?

Det finns flera forskare som har diskuterat eventuella grupprättigheter (se t ex Kymlicka 1998, Young 1990) men här fokuserar jag på två feministiska bidrag som är intressanta exempel på försök att diskutera gränsdragningar, nämligen Nancy Fraser (2003) och Seyla Benhabib (2004). Båda två har dessutom ingått i en dialog med Butler i andra frågor (se t ex Benhabib et al.1995) och är delvis kritiska till Butler (se t ex Benhabib 1992:223-256, Benhabib et al. 1995:68).

Fraser och Benhabib anlägger delvis skilda perspektiv på frågan om grupprättigheter. Fraser vill förena den socialistiska feminismen med nyare feministiska inriktningar med fokus på diskurs och kultur (Fraser 2003:247). Hennes viktigaste distinktion är mellan erkännande och omfördelning där hon menar att kategorier som kön och ras är bivalenta: de innehåller både kulturell och

ekonomisk orättvisa. Därför krävs en politik som innefattar både erkännande och omfördelning även om dessa strategier delvis motsäger varandra genom att erkännande förstärker kategorier och omfördelning strävar efter att upplösa dem.

Benhabib (2004:9-11) utgår från en deliberativ demokratimodell med inspiration från Habermas. Diskussioner och kulturella möten inom offentlighetens ramar betonas samtidigt som hon tydligt skriver att demokratiska värden har prioritet över mångkulturella värden. Vidare kräver dialogen enligt Benhabib normativa regler som hon sammanfattar som normerna om universell respekt och egalitär ömsesidighet (Benhabib 2004:172). Trots sin universalistiska ståndpunkt menar Benhabib att en rättspluralism kan vara godtagbar. Dock krävs att vissa villkor uppfylls, nämligen principerna om egalitär ömsesidighet, frivillig självtillskrivning och frihet att träda ut och ansluta sig (Benhabib 2004:40). Ett problem med Benhabibs deliberativa modell är att trots att hon konstaterar att den egalitära jämlikheten svårligen till fullo kan förverkligas verkar hon inte se det som något större hinder för dialogen (Benhabib 2004:60-61). Fraser sätter fingret på ett annat problem hos Benhabib när hon framhåller den liberala modellens vanföreställning om att det kan råda kulturell neutralitet i det offentliga rummet (Fraser 2003:148). Därmed kan de normer som oundvikligen kommer att prägla de offentliga institutionerna osynliggöras och framstå som universella och neutrala.

Fraser väljer att som grund ha normen om lika deltagande som hon menar kan tillämpas på hur feminister ska bemöta krav från minoritetsgrupper på att få erkännande för vissa kulturella seder. Enligt Fraser krävs det en dubbel tillämpning av principen om lika deltagande, nämligen först i relationen mellan grupp och majoritetssamhälle och sedan i relationerna inom gruppen. Som exempel nämner Fraser slöjförbudet i franska skolor som hon menar är felaktigt samt kvinnlig omskärelse/könsstympling som hon menar inte ska få kulturellt erkännande (Fraser 2003:242-244). Något som saknas hos Fraser är en diskussion av normen i principen om lika deltagande när hon inte problematiserar lika deltagande i *vad* och med *vem* (Fraser 2003:153-154).

Även Benhabib tar upp det franska förbudet mot religiösa symboler i skolor och är även hon kritisk. Särskilt allvarligt är, enligt Benhabib, det faktum att flickorna själva inte kom till tals i frågan och beskriver en paradox där flickorna tack vare egalitära normer i det franska skolsystemet kunde ge huvudduken en ny betydelse i den franska offentligheten och utanför de patriarkala hemmen (Benhabib 2004:155-158). Anmärkningsvärt hos Benhabib är att hon så tydligt ger uttryck för att dessa flickor är en del av en framåtskridande utveckling, från patriarkala hemstrukturer till en fransk offentlighet med nya möjligheter. Benhabib tenderar även att koppla samman kvinnor och barn som en egen kategori, vilket kan leda till att minoritetskvinnor associeras till egenskaper som maktlöshet och värnlöshet (se t ex Benhabib 2004:41). Yuval-Davis framhåller med hänvisning till Cynthia Enloes forskning hur 'kvinnorochbarn' används som en anledning att gå ut i krig och får symbolisera kollektivets framtid (Yuval-Davis 1997:45). Genom att bunta ihop kvinnor och barn riskerar Benhabib att förstärka och acceptera en syn på kvinnor som symboliska bärare i kulturella grupper.

I läsningen av de aktuella bidragen framkommer det tydligt att det finns betydande svårigheter i själva bedömningen och dess universalistiska anspråk.

Hur ska vi dra gränser för vad som ska vara en rättighet och vem som ska erhålla dem? Och vilka är dessa 'vi' som ska ha makten att göra det?

3.4 De heteronormativa rättigheterna

I Butlers genusförståelse är den heterosexuella matrisen en central komponent som jag menar bör kunna föras in i talet om rättigheter. Genom att inkludera sexualitet och heteronormativitet kan vi vidga perspektivet både i fråga om mänskliga och kulturella gruppers rättigheter. Att enbart tala om 'kvinnor' gör att rättigheter kan ges med utgångspunkt i en föreställning om könskomplementaritet. En fara med en för enkel syn på grupprättigheter är att vi osynliggör de kvinnor som faller utanför den heterosexuella begripligheten.

Samtidigt finns en uppenbar risk att från ett västerländskt perspektiv tillämpa idéer och normer på ett universalistiskt sätt. Altman (2005:419-420) diskuterar relationen mellan globalisering och sexuella identiteter och beskriver hur sexualitet inte sällan kopplas samman med kolonialism och västerländska influenser. Dock betonar Altman (2005:415) även att det finns en romantisering och mytologisering av hur icke-västerländska kulturer förhåller sig till överskridanden inom genus och sexualitet. Samtidigt sker mobilisering ofta utanför den västerländska terminologin. Den västerländska gayrörelsens universalistiska anspråk gör att den inte alltid är applicerbar på icke-västerländska samhällen där andra distinktioner görs. Kopplingen till väst blir därmed inte sällan ett dilemma i valet av förhållningssätt (Altman 2005:415-417). Detta kan jämföras med Spivaks diskussion av hur feminism har en negativ klang i många delar av världen som ett västerländskt påfund (Spivak 2005:275-277).

Altman (2005:423) understryker de socioekonomiska förändringarnas betydelse för familjen som ekonomisk enhet och lyfter fram hur kärnfamiljen ersätts av en rad olika möjliga identifieringar som ogift, frångild eller ensamstående förälder (Altman 2005:422-423). Även Butler har framhållit variationen i släktskapsrelationer (Butler 2000a:22-29). Genom att ta fasta på variationen, i synnerhet den som vi inte vet om, kan sexualitet bli en viktig faktor i tänkandet kring olika rättigheter. Möjligen skulle det kunna hämma föreställningen om det naturgivna könskomplementära systemet.

Ett intressant exempel på hur det kan skapas spänningar i relationen mellan genus och sexualitet är Scotts (2004) diskussion om den franska Parité-rörelsens och dess återopande av universalismen i kravet på lika representation i folkvalda församlingar. Idén kom att kopplas till en föreställning om det heterosexuella parets komplementaritet och blev ett medel i att begränsa homosexuellas rättigheter. Scott visar därmed den universalistiska ambitionens exkludering i Frankrike vilket även drabbar exempelvis de med nordafrikanska rötter (Scott 2004).

Butler pekar i *Undoing Gender* på en teoretisk splittring mellan queer-rörelsen och den feministiska rörelsen som hon tycker är olycklig (Butler 2004a:181). Delvis kan dock Butler ses som ett led i denna utveckling då hon i sina senare texter kommit att fokusera mer på sexualitet än genus trots att begreppen i *Gender*

Trouble (1999:42-44) analyseras som delar av samma processer. En förklaring skulle kunna vara att hon följer nya rörelers framväxt i USA. Det kan dock ses som en svaghet hos Butler att hon inte tydligare diskuterar hur kritiken mot heteronormativiteten kan ha relevans utanför hennes amerikanska omgivning. *Gender Trouble*, som utkom första gången 1990, innehåller en radikal potential som delvis kommit i skymundan i Butlers senare texter. Ur ett internationellt perspektiv skulle kritiken mot heteronormativiteten kunna kombineras med Butlers idé om hur vissa liv är (o)möjliga att leva (Butler 2004a:40-46) och överförs till andra områden, till exempel feminismens inställning till partikularistiska krav. Kan en feministisk teori acceptera en begränsning av livsmöjligheter på grund av artikulera krav från en majoritet av kvinnor i ett visst samhälle eller en viss kultur? Svaret kan aldrig bli universella bedömningskriterier oavhängiga av tid och rum men Butlers styrka i sammanhanget är inte bara hennes analys av genus och sexualitet utan även att hon betonar att hålla kategorierna öppna. Genom att ta fasta på den heterosexuella matrisen kan ett kontinuerligt kritiskt perspektiv intas i relation till rättigheter som potentiella frysningar och stängningar av kategorier som i sin tur stipulerar vilka liv som är (o)möjliga att leva.

3.5 Dialogen som alternativ

Yuval-Davis använder sig av begreppet transversalism som ett alternativ till universalism och relativism. Dialogen står i centrum tillsammans med ett erkännande av de olika positioneringar som olika personer har (Yuval-Davis 1997:116-133). Det uppenbara problemet är hur dialogen kan föras i en större skala utan att representationen blir missvisande. Även statsvetaren Catherine Eschle (2002) ser möjligheter i dialogen och menar att den förändring som skett i den feministiska rörelsen som svar på kritiken från svarta och tredje världens-feminister kan vara relevant för demokratiteorin även i bredare bemärkelse. Andra forskare som i likhet med Yuval-Davis ser möjligheter i dialogen är Ruth Lister (1997), Pauline Stoltz (2000) och Bhikhu Parekh (1999). Hirschmann (1998) lyfter fram att en kommunikation mellan olika kulturella kontexter kan tillföra viktiga synpunkter som inte skulle ha framkommit med en enbart intern dialog. Vad Hirschmann i likhet med Yuval-Davis (1997) inte tillräckligt diskuterar är frågan om representation, vilka det är som får makt att representera den kulturella kontext de lever i. Dessutom diskuterar hon inte ifall ett sådant synsätt kan komma att utvecklas till en syn på kultur som statisk och enhetlig.

Det finns en uppenbar risk att själva representationen skapar det som den gör anspråk på att representera (Butler 1999:4-9). Enligt Butler (1992:15-16) är identitetskategorier alltid normativa, aldrig enbart deskriptiva, vilket också innebär att 'kultur' aldrig kan bli en statisk och enhetlig kategori. Samtidigt varnar Butler för en förenklad syn på dialogen och betonar dess kulturella och historiska kontext. Vidare menar Butler att det inte alls är säkert att deltagarna i en förväntad dialog har samma upplevelse av att det överhuvudtaget sker en dialog (Butler 1999:20).

4 Det postkoloniala Sverige

4.1 Den blågula jämställdheten

4.1.1 Jämställdhetspolitikens gränser

Statens roll är en central fråga för många feministiska forskare. Vad kan/bör staten göra? Är staten en allierad eller fiende i feministiska frågor? Butler menar sig se en utveckling mot en ökad strävan från feministiskt håll efter att få uppbackning från staten (Butler 2000a:1-3). Ur ett globalt perspektiv väcks frågan: Vilka konsekvenser får den västerländska jämställdheten för kvinnor i andra delar av världen? I ett inomnationellt perspektiv varnar al-Hibri för att västerländska feminister upprepar ett kolonialistiskt mönster om de med stats sanktioner utövar kontroll över invandrarkvinnor (al-Hibri 1999:45).

I regeringens handlingsplan för jämställdhetspolitiken *Jämt och ständigt* står det att ”vi måste vara medvetna om att det råder en könsmaktsordning, att kvinnor är underordnade och män är överordnade” (Skr. 2002/03:140:5). I citatet framkommer tydligt hur kvinnor och män definieras genom en bestämd maktordning. Att vara kvinna innebär att vara underordnad och själva underordningen förefaller vara kärnan i det att vara kvinna. Här lämnas inget utrymme för variationer eller skillnader, samtidigt som den binära uppställningen närmast har ett deterministiskt drag som varken tar hänsyn till historisk eller geografisk kontext. Samtidigt lyfts det fram på andra ställen i planen fram hur framstående Sverige är i jämställdhetsfrågor vilket ger ett något kluvet intryck (se t ex Skr. 2002/03:140:6,11).

Planen är ett tydligt tidsdokument och har flera centrala begrepp från den feministiska forskningen. Till exempel framhålls att manligt och kvinnligt är sociala konstruktioner och det finns tydliga referenser till historikerns Yvonne Hirdmans idé om genussystemets två bärande pelare, nämligen isärhållandets princip och mannen som norm (Skr. 2002/03:140:10, Hirdman 1993:149). Flera inre motsägelser och problem uppstår eftersom begreppen förefaller användas mera som markörer än reella verktyg. Möjligen är det så att de främst används för att stärka bilden av Sverige som en jämställdhetens föregångare, i takt med feministiska begrepp och idéer. Ur ett butlerianskt perspektiv väcker det frågan om hur begrepp och benämningar inte bara kan utsättas för subversivt bruk utan hur subversiva termer också kan inkorporeras i rådande diskurser och maktrelationer. Butler menar att riskerna för bakslag eller totalt inlemmande i de politiska

institutionerna har gjort att många kritiska intellektuella har blivit mer försiktiga vad gäller politisk aktivitet (Butler et al. 2000:159).

I *Jämt och ständigt* finns olika politiska områden upptagna däribland integrationspolitik. Hedersrelaterat våld tas upp men det står inget om samspelet mellan rasism och ojämlikhet mellan könen (Skr. 2002/03:140:27-28). Här är det tydligt att den invandrade kvinnan främst löper risk att bli diskriminerad av 'invandarmän' och inte att bli utsatt för en allmän diskriminering i samhället på basis av både kön och 'ras'/etnicitet/kultur/religion. Spivaks (1993b:92) fundering kring den vite mannen som ska rädda den bruna kvinnan från den brune mannen ligger nära till hands i läsningen av planen. Flera forskare har framhållit hur jämställdhet används som avgränsare gentemot andra grupper och som en förstärkare av den nationella självbilden (de los Reyes et al. 2002, de los Reyes 2002, Mulinari 2002). I tidskriften *Gringo* finns ett "svennetest" där det rätta svaret på vad man behöver göra för att vara jämställd är: "Det räcker med att du kommer från Sverige" (Lien 2005).

Föreställningen om den binära könsstrukturen som ett givet fenomen är tydlig i jämställdhetsdokumentet. Vinster anses uppstå med en bättre könsfördelning på samhällets olika områden, vilket tyder på ett könskompletterande och heteronormativt tänkande. Argument kopplas även till samhällsutveckling och tillväxt vilket osynliggör maktfrågan (se t ex Skr. 2002/03:140:10). Det är för allas bästa som det här ska göras, vilket direkt motstrider definitionen av män som varandes överordnade. Även i integrationspolitiken finns ett komplementaristiskt synsätt där det betonas hur mångfalden kan leda till bland annat högre produktivitet (Prop.1997/98:16: 45)

Det finns flera likheter mellan texterna om jämställdhet och integration. Förutom att det utgår från en föreställning om kompletterande olikheter finns en tanke om 'mainstreaming', alltså att flera olika politiska områden ska påverkas. Därutöver betonas den egna försörjningen starkt i båda texterna vilket ger bilden av den svenske mannen som norm för den självförsörjande medborgaren. Dessutom finns samhällsekonomiska nyttoargument som riskerar att osynliggöra historiskt betingad orättvisa (Prop.1997/98:16: 45, Skr. 2002/03:140:9,10). Allmänt sett verkar det finnas en acceptans för de normer och ramar som råder. Wendy Brown påtalade redan 1988 hur kvinnor som går in i politiken accepterar rådande ramar (1988:185).

Hall (2005a:84-85) framhåller att kolonialismen aldrig innebar någon enkelriktad påverkan. I de studerade dokumenten verkar det vara samhället som påverkar de politiska objekten och inte tvärtom. Särskilt tydligt är detta i integrationsdokumentet där samhället uppenbarar sig som en enhetlig helhet som inte kommer att påverkas nämnvärt av den andra parten (se t ex Prop.1997/98:16: 1-2).

4.1.2 Intersektionalitet i svensk kontext

Begreppet intersektionalitet är ett försök att uppmärksamma och teoretisera interaktionen mellan maktaxlar som kön, etnicitet, klass och ålder. I Sverige är det för

närvarande aktuellt genom en längre debatt i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (se t ex Carbin – Tornhill 2004) samt en bok från 2005 där Paulina de los Reyes och Diana Mulinari genom intersektionalitetsperspektivet vill lyfta fram hur den svenska vita hegemoniska feminismen varit exkluderande. de los Reyes och Mulinari menar att feminismen och genusvetenskapen i sin analys av kön inte inkluderat ojämlikheter som härrör ur klass, 'ras' och nationgränser (de los Reyes – Mulinari 2005:7)

Även om de los Reyes och Mulinaris bok är ett välkommet bidrag till den genusteoretiska diskussionen, särskilt i ambitionen att aktualisera de insikter som vuxit fram inom det postkoloniala fältet, är deras slutsatser på flera punkter problematiska och inte helt övertygande. Som exempel kan nämnas att författarna skriver att ”formuleringen av ett intersektionalitetsperspektiv har sitt ursprung i en antirasistisk kritik till den 'vita' feminismen hegemoni och exkluderande praktik” (de los Reyes – Mulinari 2005:15). I en recension av boken kritiserar Maria Carbin och Sofie Tornhill (2005) vad de menar är en för enkel bild av den svenska feministiska rörelsen och ett förbiseende av de försök som har gjorts för att problematisera dominerande strömningar. Likaså menar recensenterna att sexualitet riskerar att förpassas till marginalen hos de los Reyes och Mulinari samt att de försöker prioritera vissa kategorier framför andra (Carbin – Tornhill 2005).

Butler framhåller i *Gender Trouble* dilemmat att det alltid tillkommer nya exkluderingar (Butler 1999:6-9). de los Reyes och Mulinari (2005) verkar dock uppehålla sig vid ett fåtal kategorier som de menar är mer centrala än andra. I deras analys verkar det dessutom som att klass och ras/etnicitet har företräde framför kön genom formuleringar som ”bakom kategorin kön finns alltid en uppställning olika sociala positioner genomsyrade av bl.a. klass- och rashierarkier” (de los Reyes – Mulinari 2005:24, min kursivering). Även om författarna menar att de olika kategorierna interagerar är det allmänna intrycket att författarna gärna vill rubba den centralitet som kön har haft inom feministisk teori. Författarna har självklart rätt i att kön måste problematiseras men det kan svårligen göras genom att andra kategorier får självklar prioritet.

4.1.3 Underordningens identitet

Historikern Sara Edenheim (2005b:327-328) för ett intressant resonemang utifrån Nietzsches begrepp *reessentiment* som är ett försök att förklara varför ett offer alltför enkelt reproducerar förutsättningarna för sitt eget offerskap. Ur ett historievetenskapligt perspektiv talar Edenheim om en anakronistisk identitetsprocess med en reproduktion av identitetsskapande kategorier och offerpositioner. Dessa kategorier har, enligt Edenheim, utgjort utgångspunkter inom genushistoria och homohistoria. Edenheim (2005b:326) jämför med historiker som har resonerat kring offerstatus i relation till Förintelsen men utvecklar själv inte perspektivet i relation till grupper utanför det traditionella genus.

Frågan är om vissa perspektiv inom feminismen, till exempel de los Reyes och Mulinaris (2005) diskussion om rasifieringen av genus och den hegemoniska feminismens förbiseende av detta, kan tolkas i ljuset av reessentiment. Kan det

vara så att dessa identitetskategorier förstärks snarare än utmanas genom att 'ras'/etnicitet kopplas till villkor förankrade delvis i andra geografiska och historiska kontexter? Blir kravet på upprättelse här en reproduktion av identitetskategorierna med våldet som en central del och med Edenheims (2005b:326) ord: med våld som en del av jaget? Det är en balansgång mellan att synliggöra olika former av underordning, förtryck och särskiljande och att förhindra att dessa kategorier befästs, konstruerade av just själva förtrycket, av våldet. Enligt Leistyna är det på marginalen som det sker en essentialisering (Leistyna 2005:278). Detta kan vara problematiskt, i synnerhet när flera forskare har framhållit hur kulturella skillnader har kommit att bli en central aspekt av rasifiering och rasism. Parekh till exempel ser rasism som ett homogeniserande projekt (Parekh 2005:285).

Butler (1993:118-119) diskuterar hur vad hon kallar en imperialistisk humanism leder till artikuleringar av allt fler identiteter. I syfte att avslöja fiktionen i denna humanism kännetecknas den politiska aktivismen av allt fler specificeringar. Vidare menar Butler att dessa kategoribildningars exkluderingsprocesser måste granskas kritiskt för att inte reproducera de exkluderingsprocesser som var anledningen till att de artikulerades från början (Butler 1993:118-119). Hon menar att det kan göras genom att "spåra hur identifikation är implicerad i det den exkluderar, och att följa linjerna av denna implikation för den karta av framtida samhällen som den kan ge upphov till" (Butler 1993:119, min övers.).

Tanken att teoretiskt kunna göra anspråk på att inkludera alla olika maktvektorer avvisas av Butler som ser en tydlig risk för epistemologisk imperialism. Hon ser skillnader i den historiska utvecklingen av kön/genus och 'ras' samtidigt som hon i likhet med kön ser 'ras' som en kategori föränderlig i tid. Konstruktionen av 'ras' sker inte bara utifrån rasism som historiskt fenomen utan även genom motståndet mot densamma. Sambandet mellan sexualitet och ras framhålls av Butler bland annat genom att hon lyfter fram hur upprätthållandet av en heterosexuell norm blir extra viktigt i tider av önskan om att hålla raser rena. Butler menar att det krävs en utvidgad syn på makt bland annat med geopolitiskt fokus, och det är tydligt att hon är influerad av postkoloniala teoretiker (Butler 1993:18).

4.2 Benämningens makt och potential

4.2.1 Röster från marginalen?

Aldrig hon skulle feminista sig och ta på lebbkläder som tjejslipsar eller kängor. (Khemiri 2004:107)

Till slut lyckades Bahar reducera religionen till en accessoar. Ingen mjuk och fin liten accessoar utan en vass som stack folk i ögonen. [...] Alla dessa fria och

självständiga kvinnor som gav henne en sådan där blandning av medsysterlig sympati och ömkande blickar. (Bakhtiari 2005:271)

Spivak diskuterar utifrån egen erfarenhet hur en föredragspublik vill ha ”en röst från marginalen” (Spivak 2001:52). På samma sätt kan författarna Jonas Hassen Khemiri och Marjaneh Bakhtiari tolkas som en uppfyllelse av en önskan om en röst från marginalen, i detta fallet benämnda som invandrarröster. Paradoxalt är att i Bakhtiaris (2005) och Khemiris (2004) böcker är kultur och invandrare tydligt omtvistade kategorier. Författarna vrider och vänder på termerna och blottar kultur som ett i grunden omöjligt begrepp. Omöjligt för att det alltid döljer de inre motsägelserna, den ständiga förändringen och de suddiga gränser som ska vara avskiljande gentemot andra kulturer. Dessutom är kvinnan, medvetet eller ej är osäkert, en tydlig kulturbärare i böckerna och även en mycket tydlig markör ideologiskt och förhållningsmässigt.

Är dessa författare representativa för de ’andra’? Bakhtiari och Khemiri är högutbildade, handelshögskola respektive journalistutbildning, och om Spivak (1993b) frågade om den subalternen kan tala och därmed frågade sig om den subalternen rösten överhuvudtaget kan göra sig hörd inom en rådande diskurs så är dessa förmodade representanter ytterst värtaliga. De kan svårligen ses som subalternen, men det verkar finnas ett behov eller en önskan att fästa invandrar-rösten: vet vi hur de är så vet vi också vilka vi är.

Bakhtiari positionerar sig dessutom tydligt utanför den gängse invandramallen när hon tar avstånd från tanken att hon skulle vara diskriminerad med hänvisning till bland annat att hon bor i en bostadsrätt med bastu (Aftonbladet 2005-03-13). Angela McRobbie (2004) beskriver i en artikel hur feminismen och vänstern har kommit att behandlas som passerade fenomen, omöjliga att ta i besittning i dagens amerikanska eller brittiska kontext. Med uttryck lånade från Spivak summerar McRobbie situationen genom att fråga sig vilken kostnad denna utveckling har fört med sig när den subalternen fortfarande inte kan tala och den icke-subalternen unga kvinnan tror att hon inte längre behöver tala (McRobbie 2004:509). Uppenbarligen har Bakhtiari fått möjlighet att tala men hon väljer att tydligt positionera sig själv utanför den eventuella diskrimineringen. Istället fokuserar hon på media som spridare av fördomar (se t ex Svenska Dagbladet 2005-03-15).

4.2.2 Det är en invandrarroman!

Jag har länge väntat att den andra generationens invandrarungdomar skulle börja skriva och inte bara rappa och filma (Nerikes Allehanda 2003-08-27).

Butler utvecklar Althussers interpellationsbegrepp som enkelt uttryckt handlar om hur en person genom att svara på tilltalet från en auktoritet subjektifieras (Salih 2005:77-80). Där Althussers klassiska interpellationsexempel beskriver en polis som tilltalar en man på gatan, som i sin tur vänder sig om och svarar, lyfter Butler fram utropandet till ett nyfött barn: ”Det är en flicka!” (Butler 1993:7-8). Enligt Butler styrs personens svar inte av tilltalet, personen kan till exempel välja att inte

svara eller att neka till tilltalet. Därmed misslyckas interpellationen som performativ sats och Butler ser istället en möjlighet för olydnad och därmed motstånd. Dock framhåller hon att motståndet inte kan stå fritt från de maktrelationer som utsätts för motsättningen (Butler 1993:122-123, 1997a:31-33).

Både Jonas Hassen Khemiri och Marjaneh Bakhtiari befinner sig, i min mening, mitt i en sådan interpellationsprocess. Recensenter utropar ”Det är en invandrarroman!” och författarna vänder sig om men säger: ”Nej, det är ingen invandrarroman!” (se t ex Svenska Dagbladet 2003-08-04, Helsingborgs Dagblad 2005-04-20). Bakhtiari går så långt att i förebyggande syfte ge boken titeln *Kalla det vad fan du vill* som ett svar på utropet att det är en invandrarroman (Svenska Dagbladet 2005-03-15). Författarna kan inte fly de maktrelationer som omger den så kallade invandrarromanen och interpellationen till en invandrarförfattare. Samtidigt subjektifieras författarna genom sina svar och positioneras socialt. Det blir en tydlig illustration av vad Butler kallar med hjälp av Spivak en ”enabling violation”, med andra ord att det finns möjligheter till agentskap även i motsättningen av maktstrukturer (Butler 1993:123). Interpellationen misslyckas därmed delvis, böckerna blir inte några enkla entydiga invandrarromaner: invandrarromanen sätts inom citationstecken och omförhandlas.

I synnerhet Bakhtiari är medveten om att hennes bok delvis existerar på grund av en önskan om invandrarroman skriven av en kvinna (Dagens Nyheter 2005-03-09). Khemiri däremot verkar mera förvånad och fortsätter sitt svar på tilltalet i sin nästa bok *Montecore* (Khemiri 2006:39), vilket kan ses som ett sätt att efter en framgångsrik bok använda sin makt på ett likartat sätt som recensenterna, alltså med ett tilltal i en offentlig text. Författarna hade möjligtvis också kunnat välja tystnaden som motståndsstrategi, vilket också Khemiri själv delvis diskuterar i *Montecore* (2006:40).

Interpellationen av invandrarromanen fungerar parallellt som en interpellation av författarna trots att bådas böcker explicit ifrågasätter termen invandrare och hur sådana kategoriseringar fungerar. Bakhtiari säger i en intervju: ”Jag kan inte vara en vandrare som i alla möjliga sammanhang ska slåss för det här” (Dagens Nyheter 2005-03-09). Bakhtiari sätter här, förmodligen omedvetet, fokus på en intressant aspekt av invandrarskapet som ett kontinuerligt reproducerande när hon säger att hon inte kan vara en *vandrare* invandrare. Genom vandrigen och genom att slåss för ett ifrågasättande av begrepp som kultur och invandrare ”i alla möjliga sammanhang” skulle Bakhtitari hamna i en situation där hon positionerar sig som just invandrare. Det är en klar paradox som Bakhtiari hamnar i när hon för att ifrågasätta invandrare som begrepp blir tvungen att reproducera termen. Scott har i en bok om den franska feminismens historia beskrivit paradoxen av att politiskt hävda att kön inte ska ha någon betydelse samtidigt som själva mobiliseringen bygger på just kön (Scott 1996).

4.2.3 Den äkta men stängda kulturen

Den röda tråden i Jonas Hassen Khemiris *Ett öga rött* handlar om en strävan efter det äkta och kan tolkas som en kritisk betraktelse av ett försök att vara kulturellt

äkta. Marjanehs Bakthiaris bok är inriktad på att problematisera gränsen mellan vilka som anses vara invandrare och svenskar. Khemiri (2004) låter huvudpersonen i boken, Halim, uttrycka homofoba och sexistiska kommentarer. Detta kan tolkas som ett exempel på just sambandet mellan ett förment bevarande av en kultur och hur detta görs genom att fokusera främst på kvinnans roll som kulturbärare och gränsvakt samt genom ett upprätthållande av en heterosexuell norm (jmf Yuval-Davis 1997).

Men har vi redskap nog för att kunna göra den läsningen? Eller blir Halim bara den konstige 'andre', den som vi redan tror är både homofob och sexistisk? Och som därmed kan göra oss tryggare i vår förvissning om att vi i Sverige är så jämställda? Förutom att vara homofob och sexistisk uppvisar Halim även en rad fördomar mot andra grupper, till exempel mot judar. I en artikel (Expressen 2004-07-01) där Per Wirtén efterlyser en ökad samhällskritik bland tidningarnas litteraturrecensenter tar han upp ett uttalande från Halim enligt vilket det inte finns "judiska sportkillar" för att det inom sporten inte går att "snika sig in med pengar och kontakter" (Khemiri 2004:208). Wirtén tar det som ett exempel på "ytskrap på en roman som flanerar rakt ut i ett minfält" och där kritiken är tyst (Expressen 2004-07-01). I *Aftonbladet* bemöter recensenten Ragnar Strömberg Halims påstående genom att först hävda att sporten är en "mediahypad penningcirkus" och sedan räkna upp framgångsrika judiska idrottare. Han avslutar med frasen: "Så utan att vilja göra förlagen till censurinstanser, menar jag att någon i huset under resans gång borde visat integritet nog att påpeka det i sak befängda" (Aftonbladet 2003-08-04). Strömberg spekulerar inte alls ifall Khemiri kan ha velat sätta fokus på fördomar som fenomen och samtidigt undviker han påståendets kontext där Halim både får mothugg och gör en referens till Förintelsen. Strömbergs recension visar på en läsning där en 'invandrarförfattare' inte anses kunna stå utanför sitt skönlitterära verk. Astrid Trotzig (2005) har diskuterat samma problematik och hon menar att vissa författares verk får stå i skuggan för deras biografi. Även Magnus Dahlstedt visar på äkthetsanspråk hos vad han kallar hip-hop-poeter som gör att det politiska budskapet överskuggas av själva berättaren (Dahlstedt 2005:155-163). Det är samma process som i fråga om Khemiri och Bakhtiari fast med den skillnaden att ingen av dem verkar aspirera på den "annanhet" som Dahlstedt (2005:155-163) menar delvis är självpåtagen inom hip-hopen.

Exempel på tydliga gränsdragningar mellan recensentens och bokens värld finns bland annat hos Björn Gunnarsson som berättar att hans "mycket vita och välartade 16-årige medelklasson" är förtrogen med de termer som används i boken (Göteborgs-Posten 2003-08-04, min kursivering). Här sker en tydlig positionering där det språk som Halim använder uppenbarligen anses springa ur en grupp som inte är vit, välartad eller medelklass. Intressant nog verkar Gunnarsson se en skala av vithet där han positionerar sin egen son som "mycket vit". Gunnarsson väljer också att tolka Halims homofoba och sexistiska uttalanden som att Halim försöker anamma vad han tror är en "främreorientalisk machoroll" (Göteborgs-Posten 2003-08-04). En alternativ tolkning hade varit att se det som ett mer allmänt fenomen kopplat till ett försök att upprätthålla en kultur och skapa gränser gentemot andra kulturer.

Samme recensent är mycket kritisk till Bakhtiaris bok som han beskriver som en ”klagokatalog” och skriver att det ”ordnar sig ju ändå om en generation eller två, och då är de flesta av oss ändå döda, så varför bråka så förbannat.” (Göteborgs-Posten 2005-04-22). Det är tydligt i mottagandet av Khemiris och Bakhtiaris böcker att de tolkas som bilagor från äkta invandrare i ett integrationspolitiskt sammanhang och bedöms utifrån ett perspektiv om ifall det är sant eller inte. Därmed blir Khemiri och Bakhtiari mera invandrare än författare.

4.2.4 Kan identiteter vara subversiva?

I *Antigone's Claim* diskuterar Butler (2000a) det grekiska dramat *Antigone* där hon analyserar dramats huvudkaraktär Antigone som en politisk bild för hur gränserna för representation och representativitet blottas (Butler 2000a:1) Butler visar hur Antigone överskrider köns- och släktskapsgränser och omtalas i dramat som manlig. Vidare ser Butler tydliga talakter där Antigones gärning, att trotsa kung Kreons dekret att inte begrava en bror till Antigone, understryks av det faktum att hon vägrar ta tillbaka gärningen i tal (Butler 2000a:6-7). Dessa talhandlingar tolkas som manliga för att hon använder sig av ett tal som är den andres tal. Därmed kommer också Antigones och Kreons handlingar snarare att spegla varandra än att utgöra varandras motsatser (Butler 2000a:10-11). På samma vis kan Khemiri och Bakhtiari sägas vara implicerade i de maktrelationer och benämningar som de vill kritisera.

Butler berättar i en intervju hur hon har blivit mera pessimistisk till möjligheten att använda kategorier, till exempel maskulinitet, på ett nytt sätt och därmed kunna utöva ett motstånd mot de normer som omger kategorin samt dess ontologiska bas. Hon beskriver hur en potentiell frikoppling från ett sådant ontologiskt ankare inte betyder att det inte uppstår ett nytt ontologiskt ankare. Butler jämför sin ökande pessimism i den här frågan med Spivaks avståndstagande från sin tidigare position vad gäller ”strategisk essentialism” där Spivak sett hur strategiskt använda termer får deskriptivt och ontologiskt innehåll (Butler 2004c:331).

Chantal Mouffe, även hon verksam inom det poststrukturalistiska teorifältet menar att dekonstruktionen av identitet är en nödvändighet för en radikal demokrati eftersom den möjliggör ett synliggörande av variationerna i sociala relationer och underordning. Hon avfärdar feminism som ett värdesystem baserat på moderskapet, och vill inte differentiera medborgarskapet utan istället ha ett nytt annorlunda medborgarskap i en radikal och pluralistisk demokrati med betoning på frihet och jämlikhet för alla. Samtidigt framhåller Mouffe att vi aldrig till fullo kan uppnå en sådan demokrati, utan att det alltid kommer att ske gränsdragningar i någon form (Mouffe 1992). En svaghet hos Mouffe är att hon inte närmare diskuterar vad det är som kommer att avgöra denna gränsdragning, mellan vi och dem, mellan dem som ingår i konsensus och dem som exkluderas.

Carbin och Tornhill diskuterar frågan om motstånd och om faran med att likställa motståndshandlingar med röster från underordnade. Eftersom den så kallade annanheten inte kan frikopplas från makten och ofrånkomligen ingår i en kontext kan de underordnades tal i någon mening ses som förutbestämt. De framhåller att

tystnaden kan vara en subversiv handling, en strategi som går ut på att inte bekräfta rådande diskurs (Carbin – Tornhill 2005:122).

4.3 De 'andras' röster

4.3.1 Vem har rätt att döma?

För att kunna uppnå en framtida feministisk solidaritet menar Bonnie Honig (1999) att vad som ska räknas som ojämlikhet måste hållas öppet. Hon menar att västerländska liberala feminister är blinda för muslimska feminister som förespråkar att slöjan kan vara en positiv erfarenhet för kvinnor. Här uppkommer frågan: Om det inom poststrukturalistisk teori är centralt att öppna upp kategorier och vara medveten om omöjligheten av normer som kan inkludera alla borde inte detta vara i linje med Honigs resonemang? Å andra sidan är den feministiska poststrukturalistiska teorin fokuserad på den binära könskonstruktionens naturlighet som en illusion, och på hur reproduktionen av denna är intimt kopplad till en heterosexuell norm och en maktdiskurs. Kan en poststrukturalistisk teori ställa sig positiv till ett handlingsmönster som förstärker den binära könskonstruktionen?

När Butler (2004d:140-143) kritiserar hur USA använder "avslöjningen" av afghanska kvinnor i propagandasystemen på ett enligt henne både ohederligt och missvisande sätt, är det i sig inget konstigt eller anmärkningsvärt utan kan tolkas som en logisk slutsats utifrån hennes teoretiska utgångspunkt. Vad som däremot framstår som problematiskt med hennes resonemang är det perspektiv som hon kontrasterar den amerikanska propagandabilden med, nämligen en annan forskares syn på burkan som meningsbärare för kvinnor och tillika en möjliggörare av agentskap. Denna uppfattning kan mycket väl vara riktig, men vad Butler gör genom att ta in detta perspektiv är att acceptera den felaktigt ställda frågan ifall muslimska kvinnor bör bära burka eller inte. Frågan som snarare borde ställas är vilka möjligheter dessa kvinnor har haft att påverka de handlingsramar som deras agentskap verkar inom.

Hirschmann (1998) beskriver hur universalistiska antaganden genomsyrar diskussioner gällande till exempel användandet av slöja i islamiska länder samtidigt som hon ser möjligheter i att se gemensamma faktorer i en variation av kontexter och miljöer. Hirschmanns tes går ut på att bruket av slöja inte är någon enkel symbol för förtryck utan tvärtom bilden i väst också kan utgöra ett agentskap. Dock menar hon att de muslimska kvinnor som hon diskuterar inte haft möjlighet att påverka själva handlingsramarna och att det går att ifrågasätta ifall det kan räknas som ett agentskap att upprätthålla värden som förtrycker kvinnor (Hirschmann 1998). Att välja är därmed inte tillräckligt för ett agentskap utan det krävs dessutom en förmåga att formulera alternativ.

Bakthiari beskriver slöjans oerhörda symbolvärde i den rådande kontexten där många har åsikter av olika anledningar och där slöja eller inte slöja oundvikligen

betyder mera än bara att göra ett individuellt religiöst val (Bakthiari 2005). Att inte bära slöja blir för vissa grupper just ett icke-bärande medan majoritetsgruppen helt enkelt inte ingår i samma diskussion. Det paradoxala med diskussionen kring slöja/huvudduk är att den förstärker slöjan som symbol. Därmed fortsätter fokus ligga på kvinnor som symbolbärare och kulturella markörer. Slöjan som företeelse och begrepp reproduceras på detta sätt, även i denna studie, om och om igen.

Det är svårt att se hur det ur ett poststrukturalistiskt sammanhang kan vara slöjan i sig som är viktig, förutom som symbol för hur kvinnor ses som kulturbärare och gränsvaktare (Yuval-Davis 1997) och som ett projekt för både nationalistiska och koloniala maktutövanden (se t ex Fanon 2005).

4.3.2 Islam som feministisk utmaning

I fråga om universalistiska anspråk är det inom aktuell forskning tydligt att islam ställer flera centrala frågor på sin spets. Även om kultur och religion inte är liktydiga begrepp är de nära sammankopplade och religiösa gränser används ofta i kulturella sammanhang (Yuval-Davis 1997:42). Shahrzad Mojab (2001) jämför 'islamisk feminism' med västerländsk feminism och ser betydande kriser i båda. Medan den islamiska feminismen inte ens har universalistiska jämlikhetsmål har det i väst inte blivit jämlikt trots uppnådd formell jämlikhet. Därutöver menar Mojab att de antiuniversalistiska strömningarna i väst gör att västerländska feministerna inte ser genusförtryck utanför västvärlden. Hon anser vidare att den teoriutveckling som skett inte gett resultat som är bättre än den liberala feminismens betoning av den juridiska jämlikheten. Möjligtvis beror detta på att Mojab utgår från iranska kvinnors verklighet och därmed kanske missar den variation av kvinnor som finns i väst och som har exkluderats där.

Mojab är mycket kritisk till det som kommit att kallas islamisk feminism. Hon menar att den snarare är ett försvar för islam än en feministisk rörelse (Mojab 2001). Afshar och Maynard (2000) har tvärtemot Mojab en mera positiv syn på muslimska kvinnors kritik mot den västerländska feminismens betoning av jämlikhet och deras förordande av en komplementär syn på kön. Enligt författarna är kvinnligheten och moderskapet centralt för den islamiska feminismen. Vidare skiljer de mellan 'freedom' och 'liberty', och menar att 'liberty' inte är lika intressant inom islamisk feminism. De olika begreppen menar författarna visar på svårigheten med olika terminologier (Afshar – Maynard 2000:5). De nämner inte alls de kvinnor i islamiska samhällen som inte är muslimer eller de kvinnor som skulle kunna vilja välja en annan väg än majoriteten. Här har rädslan för universalistiska anspråk gett vika för en partikularistisk syn som angränsar till en relativism. Detta ser jag som en klar brist i deras resonemang och också i klar kontrast till Butlers betoning av att utöka livsmöjligheterna. Det är intressant att notera att författarna några år tidigare verkade ha en mera kritisk syn. Maynard (1995:18-22) menade då att en pluralistisk syn kan leda till kulturel relativism och varnade för fragmentisering. Afshar (1995) gjorde en studie av muslimska kvinnor i

Storbritannien där hon anlade ett betydligt mera kritiskt perspektiv på deras valmöjligheter.

Hirschmann som är kritisk till den förenklade synen på slöja menar att 'kulturella skillnader' inte ska hindra feminister från att kritiskt se på frihet och förtryck i olika kontexter. Hon menar vidare att det inte sällan är män med politisk makt som kan definiera vad de så kallade kulturella skillnaderna innebär och innefattar (Hirschmann 1998). En svårighet med att inom feministisk västerländsk teori diskutera islam är att det finns en betydande risk för en rasifiering enligt kulturella eller religiösa skiljelinjer (se t ex Brah 2001:188)

4.3.3 Vem får tala för den Andre?

Ett intressant exempel på svårigheten att bestämma vem som har tolkningsföreträde vid läsning av en bild är händelsen på Världskulturmuseet i februari 2005. Som en del av en större utställning om HIV/AIDS hängde en tavla som föreställde ett älskande par och ord från Koranen. Tavlan väckte starka protester från muslimska håll och museets ledning valde till slut att ersätta tavlan med en annan av samma konstnär, en fransk-algerisk kvinna vid namn Louzla Darabi (GT/Expressen 2005-02-03). Museet kan sägas ha genomfört en läsning av tavlan som gav konsekvenserna att tavlan skulle plockas ner. Butler beskriver hur en jury läser rörliga bilder när hon behandlar den friande domen i det uppmärksammade rättsfallet kring misshandeln av Rodney King i USA 1991. Avgörande för läsningen blir i det fallet den kontext som jurymedlemmarna identifierar med samt deras föreställningar kring 'svarta' och 'vita' (Butler 2004e).

I fallet med tavlan på Världskulturmuseet är det anmärkningsvärt att det sker ett osynliggörande av konstnärens syfte med tavlan, nämligen som hon själv uttrycker det i en nyhetsartikel: "Den kan ses som ett svar på det hyckleri som kännetecknar den muslimska kulturen med avseende på sexualiteten, framförallt kvinnans sexualitet." (GT/Expressen 2005-02-03). I museiledningens skriftliga förklaring tas det faktum att konstnären kan sägas ha ett feministiskt syfte inte upp överhuvudtaget. Ledningen framhåller en läsning av bilden enligt vilken tavlan blir stötande inte utifrån kvinnans sexualitet utan för att den "är en kombination av en figurativ bild och verser ur Koranen" (GT/Expressen 2005-02-03). Härmed ger ledningen sitt stöd för den tolkningsram som säger att det inte är fråga om genus utan om religion. Detta blir extra intressant eftersom konstnären enligt samma intervju själv är muslim.

Religionsfilosofen Erica Appelros (2005) lanserar i en artikel om religion och intersektionalitet begreppet "religiös proximitet". Appelros menar att den religiösa faktorn i likhet med bland annat genus, klass och etnicitet kan analyseras som en interagerande maktordning. Syftet med begreppet religiös proximitet är att kunna studera makthierarkier inom en och samma religion i vilken makten fördelas enligt en närhetsprincip där privilegier och auktoritet ges i enlighet med hur nära en person anses stå "gud/gudarna/den gudomliga viljan eller läran" (Appelros 2005:73). Appelros menar att det inte är tillräckligt att förändra den allmänna

genusordningen i samhället eftersom den genusordning som finns i den religiösa maktordningen kan komma att motverka den samhälleliga förändringen. Diskrepansen mellan dessa genusordningar har enligt Appelros konsekvenser för både samhällsstrukturer och individers identitetsutveckling (Appelros 2005:74-75).

Applicerat på fallet med den borttagna tavlan verkar ledningens läsning av konstverket utgå från en syn på hur den religiösa proximiteten ser ut inom islam. Tolkningsföreträdare för vad som anses kränkande inom islam förefaller besittas av andra än konstnären själv, och det tolkas inte som kränkande mot konstnärens religiösa övertygelse att censurera henne. Ur ett proximitetsperspektiv är det tydligt att hon anses stå långt från gud eller läran och att hon därför själv inte kan bedöma om det är en kränkande handling att visa verket eller inte. Eftersom ledningen inte består av muslimer kan deras läsning tolkas som en kategori-stängning av islam som religion och kultur. Bilden som ledningens läsning ger uttryck för är av islam som en religion med fasta regler, fasta normer, fasta förbud och klara hierarkier som inte är ifrågasatta. Med andra ord en statisk företeelse med stängda gränser och klart annorlunda än vanliga konstmuseibesökare.

Som kontrast kan Sigrid Kahles omnämnande av den nederländska politikern Ayaan Hirsi Ali som "en hjältinna" (Dagens Nyheter 2005-09-14). Kanske är det för att Ayaan Hirsi Ali (2005) i den bok som Kahle recenserar riktar kritik mot islam som stämmer väl överens med en västerländsk självbild som ett mera upplyst och modernt samhälle än de muslimska samhällena. När det gäller världskulturmuseet är en möjlig tolkning att det är just genom att plocka ner tavlan som de föreställda gränserna mellan islam och den svenska kulturen upprätthålls. Därigenom befästs den grupp av andra som det redan finns en föreställning om.

4.3.4 Mellan relativism och universalism

Synen på den 'andre' är ett genomgående tema i flera texter där forskare menar att den delvis styr oss i våra resonemang. Yael Tamir (1999) menar att en strävan efter att bevara vissa kulturer ofta grundas i en syn på dessa kulturer som annorlunda genom att de, till skillnad från den egna, inte kan anpassas till och överleva moderniteten. 'Vi' kan återskapa oss själva och 'vår' kultur medan 'de' måste hålla fast vid 'sina' traditionella kulturmönster. Därför finns det också ett starkt konservativt drag i strategier att bevara vissa kulturer, vilket i sin tur uppmuntrar till en enighet i dessa grupper – om än bara på ytan, vilket gynnar de redan starka i en grupp (Tamir 1999).

Ett exempel på vad som kan tolkas som ett kulturellrelativistiskt perspektiv är Gilmans uppfattning om att varje kultur ska få definiera vad njutning innebär. Han exemplifierar med att det inte kategoriskt går att fördöma omskärelse eftersom sexualitet och njutning involverar inte bara det rent fysiska utan minst lika mycket det psykiska (Gilman 1999:54-57). Detta låter synnerligen naivt, inte minst eftersom det i de flesta fall gäller barn och att det oundvikligen finns maktskillnader i alla kulturer som gör att alla inte kommer till tals.

Ur ett butlerianskt perspektiv kan frågan ses ur ett perspektiv av begripliggörande och i ett västerländskt sammanhang har det framförts att intersexuella barn inte bör opereras för att deras kroppar ska bli begripliga i samhällets och föräldrarnas ögon (Edenheim 2005c). Detta till skillnad från transsexuella som väljer att som vuxna operera sig trots att det ofta leder till att deras kroppar i någon mening blir mindre begripliga (Butler 2004a:40-56). Här finns en klar parallell, nämligen att det i olika kulturer råder vissa normer och föreställningar om vad som räknas som en begriplig kropp och ett liv möjligt att leva.

Ett problem med Butlers icke-normativa ställningstagande i relation till kultur, där hon i likhet med Spivak betonar vikten av kulturell översättning (Butler 2004c:356, Spivak 1993a:179-200), är att hon inte tar upp de motsättningar som kan uppstå. Det går inte att göra universalistiska anspråk utan att göra våld på Butlers teorier men samtidigt måste feministisk teori våga diskutera till exempel vilka liv som anses möjliga att leva.

5 Slutsatser

Hade Nussbaum (1999a) fel när hon menade att Butler stod för en moralisk passivitet? Har Butler något att säga feminismen idag eller har kritiken mot identitetskategorierna skapat en återvändsgränd? Hennes tidiga texters betoning av den heterosexuella normen som en central del av genus innebär ännu idag en radikal potential. Dock menar jag att rädslan för att utöva en imperialistisk epistemologi gjort att denna dimension har kommit i skymundan. Är då till exempel lesbiska kvinnors rättigheter att betrakta som en lyxvara förbehållet kapitalistiskt utvecklade västländer? Detta är en central fråga inte minst i fråga om rättigheter och representation i dialogsammanhang.

För att inte fastna i en binär uppställning mellan hetero- och homosexualitet menar jag att den heterosexuella matrisen bör kombineras med Butlers diskussion av begripliga kroppar och subjekt. Konsekvensen blir ett myller av 'andra' däribland 'de' som 'vi' inte vet finns. Kan en feministisk teori undvika att diskutera detta potentiella myller utan att åter gå i fällan att reproducera en 'tredje världens kvinna' eller en invandrarkvinna som utbildad och beroende? Eller bör frågan snarare vara ifall en feministisk teori med historiska erfarenheter av rasism och exkludering kan delta i en diskussion av andra kontexter än den egna?

En viktig iakttagelse i det studerade materialet är hur kultur och genus interagerar. Förutom det faktum att det tydligt syns hur centralt genus är för vår förståelse av kultur så finns det också variationer i användningen av kultur. I de politiska dokumenten är det tydligt att jämställdhet och genus kan användas som gränsdragare och därmed som en avskiljare mellan oss och dem. I fallet med tavlan på världskulturmuseet gjordes genus osynligt i synen på kultur och religion. Här fanns redan en grupp av 'andra' som befästes genom att tavlan plockades ner. Genom att stänga kulturella identitetskategorier skapas därmed också ett intryck av en naturlig genusordning. I fallen med romanförfattarna är det tydligt att de inte helt och hållet kan fly från de etiketter som sätts på dem. Liksom hos Antigone finns möjligheten till agentskap i att spegla maktens tal samt att utnyttja de tillfällen som ges till att ge ord och termer nya innebörder. I alla tre fallen finns ett maktutövande i att försöka stänga identitetskategorierna vilket har som konsekvens snävare ramar även ur genussynpunkt. Samtidigt uppenbarar sig ett tydligt dilemma där motstånd mot rådande normer kanaliseras genom identitetspolitik som kan komma att förstärka en identifiering av underordning och därutöver leda till nya exkluderingar.

De studerade exemplen, menar jag, visar att tystnad inte är något alternativ. Tystnaden kan möjligen fungera som en motståndsstrategi för de subalternerna men en feminismens tystnad kan inte innebära något annat än ett osynliggörande och en stängning av identitetskategorier. Därför är den poststrukturalistiska feministiska teorin ingen återvändsgränd utan snarare en väg framåt genom att

fokusera på att vissa paradoxer varken kan eller bör lösas. Det är genom ett ständigt prövande och genom en kontinuerlig kritik av identifieringsprocesser och feminism i sin helhet som vi kan bedriva ett feministiskt engagemang. Vi kan omöjligen förutse de krav som kan komma ställas eller vilka liv som kommer att bli (o)möjliga att leva.

6 Referenser

- al-Hibri, Azizah Y., 1999. "Is Western Patriarchal Feminism Good for Third World/Minority Women?" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Afshar, Haleh – Maynard, Mary, 2000. "Gender and ethnicity at the millennium: from margin to centre", *Ethnic & Racial Studies*, 23:5, s 805-820.
- Afshar, Haleh 1995. "Muslim Women in West Yorkshire" i Afshar, Haleh – Maynard, Mary (red). *The Dynamics of 'Race' and Gender*. London: Taylor & Francis.
- Aftonbladet*, 2005-03-13, 2003-08-04.
- Ali, Ayaan Hirsi, 2005. *Kräv er rätt!: Om kvinnor, islam och en bättre värld*. Stockholm: Bonnier fakta.
- Altman, Dennis, 2005. "The Globalization of Sexual Identities" i Leistyna, Pepi (red) *Cultural Studies: From Theory to Action*. Oxford: Blackwell Publishing.
- An-Na'im, Abdullahi, 1999. "Promises We Should All Keep in Common Cause" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Appel, Erica, 2005. "Religion och intersektionalitet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2-3, s 69-79)
- Bakhtiari, Marjaneh, 2005. *Kalla det vad fan du vill*. Stockholm: Ordfront.
- Benhabib, Seyla, 2004. *Jämlikhet och mångfald. Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Benhabib, Seyla, 1992. *Autonomi och Gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*. Göteborg: Daidalos.
- Benhabib, Seyla – Butler, Judith – Cornell, Drucilla – Fraser, Nancy, 1995. *Feminist Contentions. A philosophical Exchange*. London: Routledge.
- Benhabib et al., 1999. "Martha C. Nussbaum and her critics: an exchange", *New Republic*, vol 220, nr 16, s 43-46. http://elin.lub.lu.se/cgi-bin/linker/ebSCO_local?1731547. 2006-01-27.
- Bhabha, Homi K., 1999. "Liberalism's Sacred Cow" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bhavnani, Kum-Kum, 1997. "Women's Studies and its Interconnection with 'Race', Ethnicity and Sexuality" i Robinson, Victoria- Richardson, Diane (red) *Women's Studies*. London: Macmillan.

- Brah, Avtar, 1995. "‘Race’ and ‘Culture’ in the Gendering of Labour Markets" i Afshar, Haleh – Maynard, Mary. *The Dynamics of ‘Race’ and Gender*. London: Taylor & Francis.
- Brah, Avtar, 2001. "Att inrama Europa på nytt: Genuskonstruerade rasismer, etniciteter och nationalismen i dagens Västeuropa" i Landström, Catharina (red), *Postkoloniala texter*. Stockholm: Federativs förlag.
- Brookey, Robert Alan – Miller, Diane Helene, 2001. "Changing Signs: The Political Pragmatism of Poststructuralism", *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, vol 6, s 39-153.
- Brown, Wendy, 1988. *Manhood and Politics*. New Jersey. Rowman & Littlefield.
- Butler, Judith – Laclau, Ernesto – Žižek, Slavoj, 2000. *Contingency, Hegemony, Universality*. London: Verso.
- Butler, Judith, 1992. "Contingent Foundations; Feminism and the Question of ‘Postmodernism’" i Butler, Judith – Scott, Joan W. (eds) *Feminists Theorize the Political*. London: Routledge.
- Butler, Judith, 1993. *Bodies that Matter: on the discursive limits of “sex”*. London: Routledge.
- Butler, Judith, 1997. *Excitable Speech: Politics of the Performative*. London: Routledge.
- Butler, Judith, 1999. *Gender Trouble*. New York: Routledge.
- Butler, Judith, 2000a. *Antigone’s Claim: Kinship between Life and Death*. New York: Columbia University Press.
- Butler, Judith, 2000b. "‘Sexual traffic’. Ett samtal med Gayle Rubin", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2, s 49-62.
- Butler, Judith, 2004a. *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Butler, Judith, 2004b. "What is critique? An Essay on Foucault’s Virtue (2000)" i Salih, Sara (red), *The Judith Butler Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Butler, Judith, 2004c. "Changing the Subject: Judith Butler’s Politics of Radical Resignification" i Salih, Sara (red), *The Judith Butler Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Butler, Judith, 2004d. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Butler, Judith, 2004e. "Endangered/Endangering: Schematic Racism and White Paranoia" i Salih, Sara (red), *The Judith Butler Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Carbin, Maria – Tornhill, Sofie, 2004. "Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, s 111-114.
- Carbin, Maria – Tornhill, Sofie, 2005. "Recensioner", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2-3, s 119-122.
- Carlson, Åsa, 2000. "Subjekt och agentskap", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2, s 5-26.
- Carlson, Åsa, 2001. *Kön, kropp och konstruktion*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Dagens Nyheter*, 2005-03-09, 2005-09-14.
- Dahlstedt, Magnus, 2005. *Reserverad demokrati. Representation i ett mångkulturellt Sverige*. Umeå: Boréa Bokförlag.

- de los Reyes, Paulina, 2002. "Den svenska jämställdhetens etniska gränser" i Lindberg, Ingemar (red), *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Stockholm: Agora.
- de los Reyes, Paulina – Molina, Irene – Mulinari, Diana (red), 2002. *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina – Diana, Mulinari, 2005. *Intersektionalitet – kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Edenheim, Sara, 2005a. *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Edenheim, Sara, 2005b. "När våldet blir en del av jaget" i Österberg, Eva – Cronberg, Marie Lindstedt. *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*. Lund: Nordic Academic Press.
- Edenheim, Sara, 2005c. "Varken eller", *Bang*, nr 3, s 29-33.
- Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan, 2005. "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det 'mångkulturella samhället'" i Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan (red), *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Eschle, Catherine, 2002. "Engendering Global Democracy", *International Feminist Journal of Politics*, 4:3, s 315-341.
- Expressen*, 2004-07-01.
- Fanon, Frantz, 2005. "Algeriet av-slöjat" i Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan (red), *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Foucault, Michel, 1998. *The Will to Knowledge - The History of Sexuality: 1*. London: Penguin Books.
- Francis, Becky, 2002. "Relativism, Realism, and Feminism: an analysis of some theoretical tensions in research on gender identity", *Journal of Gender Studies*, 11:1, 39-54.
- Fraser, Nancy, 2003. *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Gilman, Sander L., 1999. "'Barbaric ' Rituals?'" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- GT/Expressen*, 2005-02-03.
- Göteborgs-Posten*, 2003-08-04, 2005-04-22.
- Hall, Stuart, 2005a. "När inträffade det 'postkoloniala'?" i Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan (red), *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Hall, Stuart, 2005b. "Kulturell identitet och diaspora " i Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan (red), *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Helsingborgs Dagblad*, 2005-04-20.

- Hirdman, Yvonne, 1993. "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i Ericsson, Christina (red), *Genus i historisk forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Hirschmann, Nancy J., 1998. "Rethinking Feminist Universalism. Western Feminism, Eastern Veiling, and the Question of Free Agency", *Constellations*, 5:3, s 345-368.
- hooks, bell, 1989. *Talking Back. Thinking Feminist, Thinking Black*. Boston: South End Press.
- hooks, bell, 1993. "Postmodern blackness" i Williams, Patrick. – Chrisman, Laura (red), *Colonial discourse and post-colonial theory: a reader*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Honig, Bonnie, 1999. "My Culture Made Me Do It" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Khemiri, Jonas Hassen, 2004. *Ett öga rött*. Stockholm: Norstedts förlag (MånPocket).
- Khemiri, Jonas Hassen, 2006. *Montecore. En unik tiger*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Kymlicka, Will, 1998. *Mångkulturellt medborgarskap*. Nora: Nya Doxa.
- Leistyna, Pepi, 2005. "White Ethnic Unconsciousness" i Leistyna, Pepi (red) *Cultural Studies: From Theory to Action*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lien, Fia, 2005. "Svenssonskolans slutprov", *Gringo grande*, nr 2, s 99.
- Lister, Ruth, 1997. *Citizenship. Feminist Perspectives*. London: Macmillan.
- Lykke, Nina, 2005. "Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter." *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2-3, s 7.17.
- McRobbie, Angela, 2004. "Feminism and the Socialist Tradition... Undone?", *Cultural Studies*, vol 8, nr 4, s 503-522.
- Maynard, Mary, 1995. "'Race, Gender and the Concept of 'Difference' in Feminist Thought" i Afshar, Haleh – Maynard, Mary. *The Dynamics of 'Race' and Gender*. London: Taylor & Francis.
- Mohanty, Chandra Talpade, 1991. "Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses", i Mohanty, Chandra Talpade – Torres, Lourdes (red) *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade, 2001. "Kvinnliga arbetare och kapitalistiska skript – Dominansideologier, gemensamma intressen och solidaritetspolitik" i Landström, Catharina (red), *Postkoloniala texter*. Stockholm: Federativs förlag.
- Mohanty, Chandra Talpade, 2003. *Feminism Without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham: Duke University Press.
- Mojab, Shahrzad, 2001. "Theorizing the Politics of 'Islamic Feminism'", *Feminist Review*, nr 69 s 124-146.
- Mouffe, Chantal, 1992. "Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics" i Butler, Judith – Scott, Joan W. (red) *Feminists Theorize the Political*. London: Routledge.

- Mouffe, Chantal, 2005. *On the Political*. New York: Routledge.
- Mulinari, Diana, 2002. "Det är inte rasism..." i Lindberg, Ingemar (red), *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Stockholm: Agora.
- Nash, Kate, 2002. "Human rights for women: an argument for 'deconstructive equality'", *Economy and Society*, 31:3, s 414-433.
- Nerikes Allehanda*, 2003-08-27.
- Nussbaum, Martha C, 1999a. "The professor of Parody", *New Republic*, vol 220, nr 8, s 37-46. http://elin.lub.lu.se/cgi-bin/linker/ebsco_local?1511560. 2006-01-27.
- Nussbaum, Martha C., 1999b. "A Plea for Difficulty" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Okin, Susan Moller, 1999. "Is Multiculturalism Bad for Women?" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu, 1999. "A Varied Moral World" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu, 2005. "Racial Justice in a Multi-Ethnic Society" i Leistyna, Pepi (red) *Cultural Studies: From Theory to Action*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Prop. 1997/98:16. *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*.
- Roden, Frederick, 2001. "Becoming Butlerian: On the Discursive Limits (and Potentials) of Gender Trouble at Ten Years of Age", *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, vol 6, s 25-33.
- Salih, Sara, 2003. "Judith Butler and the ethics of 'difficulty'", *Critical Quarterly*, vol 45, s 45-51.
- Salih, Sara, 2005. *Judith Butler*. London: Routledge.
- Scott, Joan Wallach, 1996. *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge: Harvard University Press.
- Scott, Joan Wallach, 2004. "French Universalism in the Nineties", *Differences: A journal of Feminist Cultural Studies*, 15:2, s 32-53.
- Skeggs, Beverly, 1995. "Refusing to be Civilized" i Afshar, Haleh – Maynard, Mary. *The Dynamics of 'Race' and Gender*. London: Taylor & Francis.
- Skr. 2002/03:140. *Jämt och ständigt – Regeringens jämställdhetspolitik med handlingsplan för mandatperioden*.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1993a. *Outside in the Teaching Machine*. London: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1993b. "Can the subaltern speak?" i Williams, Patrick. – Chrisman, Laura (red), *Colonial discourse and post-colonial theory: a reader*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1996a. "Feminism and Critical Theory" i Landry, Donna – Maclean, Gerald (red) *The Spivak Reader*. New York: Routledge.

- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1996b. "Explanation and Culture. Marginalia" i Landry, Donna – Maclean, Gerald (red) *The Spivak Reader*. New York: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 2001. "Marginalitet i undervisningsmaskineriet" i Landström, Catharina (red), *Postkoloniala texter*. Stockholm: Federativs förlag.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 2005. "Neokolonialism och kunskapens hemliga agent" i Eriksson, Catharina – Baaz, Maria Eriksson – Thörn, Håkan (red), *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Stoltz, Pauline, 2000. *About being (t)here and making a difference – Black Women and the Paradox of Visibility*. Lund: Department of Political Science.
- Svenska Dagbladet*, 2003-08-04, 2005-03-15.
- Tamir, Yael, 1999. "Siding with the Underdogs" i Cohen, Joshua – Howard, Matthew – Nussbaum, Martha C. (red), 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*. New Jersey: Princeton University Press.
- Trotzig, Astrid, 2005. "Makten över prefixen" i Matthis, Moa (red), *Orientalism på svenska*. Stockholm: Ordfront.
- Young, Iris Marion, 1990. *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Yuval-Davis, Nira, 1997. *Gender & Nation*. London: SAGE.